

ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ЯК ЧИННИК ПРИМИРЕННЯ ТА СУСПІЛЬНОГО ДІАЛОГУ

П.В. Вербицька

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Вербицька П.В., 2014

Висвітлено актуальну проблему – з’ясування потенціалу історичного музею у подоланні конфлікту історичної пам’яті, що дестабілізує сучасне українське суспільство та перешкоджає його інтеграції та консолідації. Враховуючи те, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій та засобом суспільної дезінтеграції в Україні, суспільне порозуміння та примирення щодо суперечливих і вразливих сторінок історичної пам’яті є важливим завданням історичного музею.

Taking into account the fact, that the past continues to be the subject of political manipulations and means of social disintegration, an important task of a historical museum is social understanding and reconciliation regarding the controversial and sensitive pages of historical memory.

In the research on historical memory it has been established that manipulation of reminiscences and memory became a most powerful tool in managing of individual and social consciousness. Conflicts of historical memory in a society are always dangerous because they threaten with destabilization, disintegration. The most controversial problems of collective memory of the Ukrainian people and their neighbors relate to history of the XX century, especially the World War II and its manipulations causes a deeper social conflict, destabilizes social situation. Thus, this article is aimed at finding out the potential of a historical museum in overcoming the conflict in historical memory which is a factor of destabilization in modern Ukrainian society interfering with its integration and democratic development.

In the basis of modern understanding of a historical museum, researchers formulate a new vision of museum communication aiming at overcoming cultural and historical distance, establishing connections between the past, present and future, which leads to the revision of the museum work’s traditional structure. The museum can not be limited solely to passing scientific knowledge to its visitors. It is also necessary to consider motives and emotional requirements of the audience. By selecting the exhibits, extracting them from their cultural-historical environment, preserving and systematizing them, a museum becomes a specific channel of cultural-historical communication, a carrier of historical memory.

The analysis of the controversial and sensitive issues in the process of familiarization with museum exhibition provides the personality with the necessary skills for constructive interaction in society. Accordingly, in modern socio-cultural conditions the application of multi-perspective approach is important in the process of shaping the historical exhibition content. The important condition is the usage of multi-perspectivity in a context of a historical exhibit, which foresees the consideration of certain historical problem from different points of view.

In such conditions a historical exhibition can help with providing opportunities for the people to explore the ways of how the past has helped to shape various identities, common cultures, values and to form individual tolerance to diversity.

The vision of the museum as a social and cultural institution in modern conditions is complemented by understanding of its active role in social and cultural development of community. Exhibitions and other museum activities can become a tool for better understanding of today’s world and meet the needs of people at present.

Формування історичної пам’яті українського суспільства супроводжується низкою проблем, серед яких важливою є проблема визначення особистістю власної ідентичності в різноманітному й суперечливому світі; позитивне сприйняття та повага до вибору іншої людини, інтеграція та консолідація спільноти на основі загальнолюдських цінностей.

Культурна політика завжди реагує на суспільні потреби і є рушієм змін у музейній діяльності. Сучасні суспільні потреби – зростання культурної самосвідомості особистості, інтересу до історії та

культурної спадщини, розвиток міжкультурних контактів – зумовили зміну соціальної ролі музею, форм і методів музейної роботи, спрямованої на ефективну взаємодію музеїв та соціуму. Проблема переосмислення музейної діяльності в сучасних соціокультурних умовах характеризується інтенсивним пошуком нових засобів підвищення її якості та ефективності.

Одним із сучасних напрямів музейної дискусії є те, як музеї можуть долучатися до суспільних дискусій щодо контраверсійних та суперечливих тем

історичного минулого і сучасності. Останніми роками проблематика історичної пам'яті широко артикулюється в історичній науці та суспільному дискурсі. У низці сучасних наукових досліджень висвітлено цю проблему. Це, насамперед, праці В. Артюха, Я. Грицака, С. Єкельчика, А. Коник, Н. Яковенко, В. Гриневича, І. Кочергіна, М. Мудрого, Ю. Смольнікова. Проте проблеми історичної пам'яті у проєкції на завдання сучасного історичного музею є недостатньо досліджуваними.

Отже, суперечність між можливостями традиційних методів музейної діяльності, з одного боку, та суспільними потребами й запитам, з іншого, є відчутною у сучасній соціокультурній ситуації і потребує науково-практичного вирішення. *Метою статті* є актуалізація завдань історичного музею у контексті примирення історичної пам'яті у сучасному українському соціумі з метою його консолідації та інтеграції.

Спільні уявлення про історичне минуле, колективна історична пам'ять є важливою базою інтеграції та консолідації суспільства. Особливість ситуації, що впливає на формування "історичної пам'яті" в Україні полягає у тому, як зазначила Н. Яковенко, що "в спільноті, що являє собою народ однієї країни, функціонує декілька різних за змістом, або й потенційно конфліктних, канонів історичної пам'яті, де суміщаються три почасті перемішані варіанти інтерпретації минулого, що їх у різних пропорціях запозичено з: 1) романтичної історіографії першої половини – середини ХІХ ст., що презентує козакофільську (романтичну) візію минулого, яка найінтенсивніше культивується у центрі, зокрема Наддніпрянщині й Лівобережжі; 2) академічної історіографії народницького спрямування кінця ХІХ – початку ХХ ст. – сприйняття минулого передусім як поля боротьби братніх слов'янських народів – українського й російського – за православну віру та соціальну справедливість (ця версія "історичної пам'яті" тримає міцні позиції на півдні та сході); 3) націоналістичної історіографії, переважно діаспорної, ХХ ст. версію минулого, забарвлену сильними націоналістичними аспіраціями, зокрема культом героїв ОУН–УПА як борців за українську державність, притаманну заходіві й почасті Волині [5, с. 114].

На відміну від історичної науки, історична пам'ять є спрощеним сприйняттям минулого членами певної спільноти. Порівнюючи історичну пам'ять та історичну науку, французький соціолог М. Гальббакс стверджував, що колективна пам'ять складається з численних голосів різних груп, тому вона ненадійна, ефективна лише в разі повторень, усучаснює згадуване, тоді як історія – документально підтверджена, має справу з унікальними подіями і критично

дистанціюється від сьогодення, а історичний наратив – монолітний. "Історія як така починається тільки тоді, коли закінчується традиція і соціальна пам'ять тьмяніє і розпадається", – зазначив М. Гальббакс [7, с. 53]. Отже, змістом пам'яті є не стільки об'єктивна інформація про події минулого, скільки уявлення його певного образу, суб'єктивне сприйняття та його оцінка окремою особистістю.

У зв'язку з тим, що пам'ятання – це індивідуальний і суб'єктивний процес, "історична пам'ять", на думку дослідників, є сумнівною метафорою [4, с. 21]. Як зазначила Н. Яковенко, "...людська пам'ять не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне "колективне переживання", яке згуртовує спільноту в цілісну одиницю завдяки спільним "спогадам" про нібито єдиного предка, про спільно освоєну/здобуту територію, про спільно пережиті успіхи й невдачі тощо. У цьому сенсі "історична пам'ять", по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину сущого якісь певні, потрібні спільноті вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини [4, с. 34].

Характеризуючи феномен історичної пам'яті, дослідники вказують на її соціальні особливості. За М. Гальббаксом, індивіди не можуть зберігати та активізувати особисті спогади, якщо їх не сконструйовано у певних соціальних рамках (сім'ї, релігії, нації) і не підтримано цими групами [7, с. 61]. А процес запам'ятовування залежно від об'єкта й технології сприйняття, винятково соціальний, і навіть, якщо належить індивіду, то лише декларативно, опосередковано, через його належність до соціуму.

У сучасних наукових працях на тему історичної пам'яті в Україні найбільш досліджуваною є тема "політики пам'яті", формування образу історичного минулого з певною політичною метою. Суперечливість історичної пам'яті у сучасному українському соціумі є предметом політичних маніпуляцій, а історія стала інструментом різної інтерпретації подій минулого певними політичними силами. У цьому контексті Т. Снайдер влучно зазначив, що "історія, пам'ять та політика є окремими царинами, і відносини між ними далекі від ідеальних" [9, с.40].

У дослідженнях історичної пам'яті, загальноновизнаною є думка про те, що в сучасних умовах маніпулювання колективною пам'яттю стало засобом маніпуляцій індивідуальною і суспільною свідомістю. Відповідно дослідники застерігають про небезпеку використання історії з політичною метою. Зокрема, на думку польського дослідника Є. Єдліцького, колективна пам'ять може бути "холодною" або "гарячою": "холодна" зберігає чи консервує факти, "гаряча" – продукує політично актуальну версію

минулого, а подальший розвиток подій залежатиме від емоційного напруження у суспільстві. Дослідник називає два варіанти використання історичної пам'яті, що спричиняють напруження і конфронтацію у суспільстві: освячення деяких історичних подій, які б перетворили їх на впливові символи і міфи; нагадування про масові кривди з вини іншої групи чи сили [3, с. 94–95].

Отже, історична пам'ять є важливим чинником інтеграції та консолідації українського соціуму. Відповідно до теорії французького дослідника П. Нора, колективна пам'ять концентрується і репрезентується у “місцях пам'яті”, які мають символічне значення, формуючи і зберігаючи пам'ять суспільства. Створення і усвідомлення індивідами “місць пам'яті” є важливим засобом формування групової ідентичності; а дослідження зміни цих місць дає змогу зрозуміти зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи [8, с. 37–38].

Таким місцем пам'яті є історичний музей як важлива культурна та суспільна інституція. Основні чинники, зумовлені розвитком глобалізації у різних сферах життєдіяльності людини, процесами культурної диференціації та інтеграції, визначають сучасні тенденції у розвитку музеїв у провідних країнах світу – розширення аудиторії, зростання її чисельності, багатоманітності – та сприяють появі нових типів музеїв, впровадженню інноваційної методики музейної роботи. У нових умовах інформаційні технології, а також здатність активно їх використовувати в практичній діяльності стають важливою умовою життєдіяльності та соціальної комунікації особистості.

Відповідно як основу сучасного розуміння музею дослідники формулюють нове бачення музейної комунікації, що має на меті подолати культурно-історичну дистанцію, встановити зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім, що зумовлює перегляд традиційної структури музейної роботи.

У контексті теорії комунікації види і напрями музейної діяльності спрямовуються на реалізацію різноманітних контактів щодо культурних явищ та феноменів. Створення в музеї умов для набуття досвіду передбачає застосування диференційованого підходу до відвідувачів, врахування їхніх інтересів та мотивів відвідування експозиції чи виставки.

Музейна експозиція, що представляє сукупність музейних предметів, формує предметно-просторове середовище музею, надає можливості для інтерпретації історичних подій та явищ. Естетична цінність музейного експонату визначається його історико-культурним контекстом, який формує ставлення до предмета, а також пов'язаному з ним певного явища чи процесу. Водночас не лише

музейні предмети, але й музейне середовище є культурним простором, втіленням естетичної функції музейної інформації. Експозиція музею, яка є образним втіленням музейної інформації, основним місцем контакту відвідувача із культурно-історичною спадщиною, є також важливим каналом зворотного зв'язку, який гнучко реагує на будь-які зміни у соціокультурній ситуації.

Музейний предмет і музейне середовище є носіями емоційно-образної інформації, набуваючи значення символу певної історичної епохи, явища чи події, – зазначає російський дослідник М.Б. Гнедовський [2, с. 18]. Наявність спільної системи значень знакових систем є основою взаєморозуміння і взаємодії суб'єктів у процесі музейної комунікації.

Музей не може обмежуватися лише передачею відвідувачам наукових знань, необхідно враховувати також мотиви та емоційні запити аудиторії. Здійснюючи відбір експонатів, вилучаючи їх із культурно-історичного середовища, зберігаючи їх та систематизуючи, музей є специфічним каналом культурно-історичної комунікації, носієм історичної пам'яті.

У цьому контексті Ганс Мартін Хінц, президент Міжнародної ради музеїв (ICOM), зазначив, що впродовж останніх десятиліть спостерігається виразна тенденція перетворення музеїв на місця примирення – примирення з минулим, і між колишніми конфліктуючими сторонами, проте не намагаючись гармонізувати історію [6]. Зокрема, музеї Німеччини, працюючи над темами історії нацизму, Другої світової війни, Голокосту, проводять потужну виховну роботу, що має на меті застерегти суспільство, особливо молоде покоління, від повторення трагічних помилок минулого. З іншого боку, наголошує дослідник, залишається домінантним подання історичних, культурних та суспільних явищ з позиції так званих переможців чи переможених в історії, з регіонального чи національного погляду [6].

Конфлікти історичної пам'яті в суспільстві завжди є небезпечними, оскільки спричиняють його дестабілізацію та дезінтеграцію. Значно це стосується посттоталітарних держав, зокрема України, суперечності в колективній пам'яті якої є наслідком тоталітарного минулого, пропаганди та усталених стереотипів. Зокрема, пам'ять про Другу світову війну є однією із найсуперечливіших сторінок історії українського народу, маніпулювання якою гальмує інтеграційні суспільні процеси.

Офіційну політику України щодо пам'яті про Другу світову війну можна загалом схарактеризувати як спробу об'єднати складники “старої” (радянської) та “нової” (західної) традиції в новій моделі, – зазначив В. Гриневич [1]. З одного боку, Україна інколи схиляється до надмірної ідеалізації попе-

редньої війни та створення міфів шляхом конструювання нових символічних систем для опису “героїв” та “ворогів”, з іншого – в офіційних оцінках війни помітні антикомуністичні та антиімперіалістичні мотиви [1]. Формування історичної пам’яті про Другу світову війну, на думку дослідників, ускладнюється низкою чинників: наявністю різного сприйняття війни її учасниками та їхніми нащадками внаслідок тривалого впливу радянської пропаганди; надмірною політизацією питання війни; активним використанням цієї теми різними політичними силами в своїх інтересах.

Враховуючи, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій, суспільної дезінтеграції, потребою є об’єднання конфліктних моментів історичної пам’яті. Яким чином музей може сприяти виконанню цього важливого суспільного завдання?

Музей покликаний забезпечувати можливості для відвідувачів досліджувати шляхи, яким чином минуле допомагало формувати різні ідентичності, спільні культури, цінності і толерантне ставлення особистості до різноманітності. Люди мають не лише отримувати знання про історичні події, але й бути готовими до конструктивного діалогу з представниками різних культур, носіями різної історичної пам’яті, виробити толерантне ставлення до них, повагу до їхніх поглядів та уподобань.

Експозиційна та екскурсійна діяльність, що має на меті подолання історичної та культурної дистанції, може стати інструментом для покращення розуміння суперечливих реалій історичного минулого та сьогодення. У цьому контексті важливим є врахування можливостей мови експозиції як засобу спілкування музейної аудиторії з певною історичною та культурною епохою. У виконанні цього завдання важливу роль надають працівникам музею, котрі безпосередньо займаються відбором експонатів та їх організації в експозиції, виставці. Формуючи зміст експозиції, працівники музею втілюють певні ідеї та підходи.

Сучасним підходом до організації експозиційної та екскурсійної діяльності музею є відхід від однобокого традиційного тлумачення історичних джерел й експонатів, що містять оцінки історичних подій і процесів. Оцінка історичного факту завжди має різні інтерпретації. Як зазначає Роберт Страдлінг, “багатоперспективність [...] спрямована на досягнення декількох цілей: для отримання повнішого та ширшого розуміння історичних подій із урахуванням подібностей та розбіжностей поглядів усіх зацікавлених сторін; для глибшого розуміння історичних зв’язків між народами, транскордонними сусідами або більшості й меншин у межах національних кордонів; для отримання чіткого уявлення динаміки стосунків між народами та суспільними

групами, що перебувають у взаємній залежності та взаємозв’язках” [10, с. 141–142].

На думку Г.М. Хінца, у глобалізованому світі потрібно переосмислювати сприйняття музейних об’єктів та виставок, щоб створити можливості пояснювати людям світ з різних поглядів. Це дає змогу не лише краще пізнати своє минуле й культуру, але й також зрозуміти іншого. Переосмислення експозиції завжди потребує роздумів про роль музеїв у служінні суспільству. Не об’єкти інформують про себе, а людське сприйняття надає предметам цінності, як пізнавальної, так і емоційної [6].

Відтак використання багатоперспективності в організації історичного матеріалу для експозиції передбачає розгляд певної історичної проблеми з різних кутів зору. За таких умов особистість отримує можливість аналізувати історичні об’єкти та джерела, які можуть представляти різні позиції та кути зору, порівнювати різні описи, шукаючи відмінності і подібності у фактах, а також судження, що виражають певні погляди або думки. З’ясування відмінностей у трактуванні того самого історичного факту чи події та причин такої оцінки (неповна інформація, суб’єктивність, різний досвід, певна релігійна чи політична належність тощо) дають можливість людині формулювати об’єктивні, зважені та незалежні судження при оцінці історичних явищ. За такого підходу відвідувач музею стає активним суб’єктом пізнання історичного минулого.

Важливим суспільно-політичним викликом України є утвердження у свідомості людей політичних та соціально-моральних цінностей, таких як повага до прав людини, свободи і гідності особистості, історичної та культурної спадщини різних народів. Повторення людських трагедій в історії, приклади насильства в сучасних реаліях України підкреслюють важливість порушення таких питань, залучаючи відвідувачів до розмірковування про те, якими були мотиви дій людей у минулому. Такий аналіз дає змогу встановлювати зв’язки між віддаленими в часі історичними подіями й сучасними діями людини.

Через дослідження в музеї різноманітних перспектив пізнання історії засобами експозиційної та екскурсійної діяльності музею сприяє емоційному розвитку особистості, розумінню культурних особливостей та почуття належності до спільноти. За таких умов позитивна мотивація особистості під час пізнання історії дає змогу сформувати її ціннісне ставлення до культури і традицій різних спільнот, готовність до трансляції цінностей іншим членам суспільства, долати можливі негативні наслідки суспільної взаємодії. Аналіз особистістю суперечливих та вразливих питань у процесі ознайомлення із

музейною експозицією забезпечує відвідувачів необхідними навичками для конструктивної взаємодії у суспільстві.

Висвітлюючи трагічні події минулого, найважливішим, на думку Г.М. Хінца, є створення умов, за яких відвідувачі зможуть дізнатися про політичне та історичне тло події, погляди та позиції різних сторін конфлікту. Виставка не повинна бути пропагандистською, чи демонструвати лише один погляд на історичну подію. Примирення пам'яті щодо конфлікту означає взаєморозуміння, а не осуд [6].

Такий підхід дає змогу розглядати експозицію, її інтерпретатора і відвідувача учасниками процесу комунікації, під час якої не лише передається інформація, а здійснюється діалог, обмін думками, виникає співпереживання, що активізує пізнавальну діяльність особистості.

Бачення сучасної ролі музею передбачає розумінням його активного залучення до розвитку суспільно-культурного середовища. Якщо музеї бажать плекати взаєморозуміння, сталі форми поведінки та поглиблювати знання минулого своїх країн і суспільств, а також культуру та історію інших, тоді важливо пояснювати історію та культуру країни, її розмаїте населення в соціальних, політичних, релігійних та інших аспектах [6].

Сучасний вимір музейної комунікації характеризується взаємодією музейної аудиторії, спеціалістів різного профілю, а також громадськості упродовж освоєння культурно-історичного середовища. Важливим у цьому контексті є організація не лише комунікації відвідувачів із музейними експонатами, але створення умов для конструктивної комунікації представників різних спільнот – етноконфесійних, вікових, гендерних, соціальних тощо.

За таких умов історичний музей стає місцем контакту, діалогу членів спільноти, що представляють різні погляди, історичні уявлення, культурні уподобання та є носіями різних варіантів історичної пам'яті. Залучення громадськості до участі у прийнятті та реалізації рішень стосовно культурно-історичної спадщини є важливим наслідком ефективної комунікації та співпраці.

Враховуючи те, що минуле й надалі є предметом політичних маніпуляцій та засобом суспільної дезінтеграції в Україні, суспільне порозуміння та примирення щодо суперечливих і вразливих сторінок історичної пам'яті є важливим завданням історичного музею.

Зазначене вище зумовило виокремлення важливої місії історичного музею, що полягає в використанні потенціалу минулого в сучасних культурних процесах, налагодженні в суспільстві конструктивного діалогу. Музей як культурна інституція має потенційні можливості організації соціокультурних процесів у громаді, примиренні та консолідації суспільства. Інтеграція музею у культурно-історичне середовище є важливим напрямом сучасної музейної діяльності та подальшого наукового пошуку.

1. Гриневич Владислав. Друга світова війна в офіційній політиці, пам'яті та політичних дебатах сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ww2-historicalmemory.org.ua/abstrakt_u/02.html.
2. Гнедовский М.Б. Современные тенденции развития музейной коммуникации / М.Б. Гнедовский // *Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности*. – М., 1988. – С. 16–34.
3. Петровський В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001) / В.Петровський. – Х.: Майдан, 2003. – 492 с.
4. Яковенко Наталя. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007.
5. Яковенко Наталя. “Образ себе” – “образ іншого” у шкільних підручниках з історії / Наталя Яковенко // *Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України*. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 113–121.
6. Hinze Hans Martin *Challenges and Possibilities. Museums in Globalized World*. Available from: <http://www.museums.org.ua/lecture>.
7. Halbwachs Maurice, *The collective memory*, trans. Francis J Ditter, Jr., and Vida Jazdi Ditter (New York, 1980).
8. Nora Pierre. *General Introduction: Between memory and history // Realm of memory: The construction of the French past*. Ed. by Pierre Nora vol.1 New York, 1996.
9. Snyder T. (2002) *Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory: Twentieth-Century Poland, Ukraine, and Lithuania*. Edited by Jan-Werner Moller. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Strudling Robert. *Teaching 20th-century European History*. – Council of Europe Publishing, Council of Europe, January, 2001, Printed in Germany. – P. 141–142.